

ВАКУЛЕНКО Т. О.

Національний авіаційний університет

ЗАМКНУТІ ПИТАЛЬНІ РЕЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНОЇ СТРУКТУРИ – КОНСТАТИВНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ

У статті подається дослідження особливостей функціонування замкнених питальних речень фразеологізованої структури (ПРФС) в контексті констативних мовленнєвих актів. Проаналізовано залежність усталеності прагматичних характеристик ПРФС від ступеню усталеності структурної організації цих речень.

Ключові слова: лінгвістична прагматика, прагматичне значення, теорія мовленнєвих актів, констативні мовленнєві акти, ілюкутивна сила, питальні речення фразеологізованої структури (ПРФС), риторичні ПРФС, замкнуті ПРФС, синтаксична зв'язаність, синтаксичний ідіоматизм, кліше, прислів'я, приказка.

Стаття посвячена дослідженню особливостей функціонування замкнених вопросительных предложений фразеологизированной структуры (ВПФС) в контексте констативных речевых актов. Анализируется зависимость устойчивости прагматических характеристик ВПФС от степени устойчивости структурной организации этих предложений.

Ключевые слова: лингвистическая прагматика, прагматическое значение, теория речевых актов, констативные речевые акты, иллокутивная сила, вопросительные предложения фразеологизированной структуры (ВПФС), риторические ВПФС, замкнутые ВПФС, синтаксическая связанность, синтаксический идиоматизм, клише, пословица, поговорка.

The article dwells upon the analysis of peculiarities of the closed interrogative sentences of phraseological structure functioning in the context of speech acts of assertion. Analysed was the dependence of stability of pragmatic characteristics of interrogative sentences of phraseological structure on the degree of stability of structural organization of these sentences.

Key words: linguistic pragmatics, pragmatic meaning, speech acts theory, speech acts of assertion, illocutionary force, interrogative sentences of phraseological structure (ISPS), rhetorical ISPS, closed ISPS, syntactic binding, syntactic idiomaticity, cliché, saying, proverb.

Актуальність роботи зумовлено загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення комунікативно-прагматичних аспектів мови і речення як його важливої одиниці, зокрема питальних речень фразеологізованої структури, які залишаються недослідженими в цьому плані, а також зв'язком цих речень з такими важливими проблемами мовознавства, у тому числі і прагматичного синтаксису, як проблема синтаксичної фразеології, прагматичних транспозицій, прагматичного варіювання і т. д. Вивчення структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних характеристик питальних речень фразеологізованої структури сприяє уточненню особливостей взаємозв'язку значення і форми в синтаксисі, виявленню співвідношення між мовними характеристиками речень і актомовленнєвими контекстами їх

використання, що є важливим для уточнення різноманітності функцій, які ці речення виконують у процесі комунікації.

Мета статті полягає в виділенні в корпусі питальних речень окремої групи речень певного ступеня усталеності – замкнених питальних речень фразеологізованої структури і вивченні взаємозв'язку їх структурно-семантичної організації і особливостей функціонування в реальних актах комунікації.

Об'єктом цього дослідження є замкнуті питальні речення фразеологізованої структури, для яких характерним є використання в непитальних функціях, а його **предметом** – формальні, семантичні і прагматичні характеристики питальних речень названого типу.

Матеріалом дослідження послужили приклади з художніх творів англомовних авторів ХХ сторіччя, а також приклади з лексикографічних джерел.

Наукова новизна статті визначається тим, що в ній вперше обґрунтовується наявність у складі питальних речень окремої групи речень певного ступеня усталеності – замкнених питальних речень фразеологізованої структури, в яких граматичні риси виступають у нерозривній єдності з лексико-фразеологічними. Вперше виокремлені як об'єкт лінгвістичного осмислення замкнуті питальні речення фразеологізованої структури описуються з позиції прагматичного синтаксису, уточнюються закономірності взаємодії і взаємозв'язку структурно-семантичної організації і комунікативних особливостей цих речень, визначається специфіка їх прагматичних функцій.

Дослідження мовних одиниць в реальних контекстах їх функціонування, аналіз мовного спілкування в лінгвістичному плані зв'язується з розвитком такого напрямку, як лінгвістична прагматика. Вивченням прагматичних властивостей речень займається прагматичний синтаксис, в завдання якого входить дослідження їх в аспекті актомовленнєвих властивостей, а також співвідношення їх прагматичних і структурно-семантичних особливостей.

Концептуальною базою лінгвістичної прагматики як антропоцентричного підходу багато в чому можна вважати теорію мовленнєвих актів, зародження і розвиток якої пов'язане з іменами Дж. Остіна [1], Дж. Серля [2]. Аналіз питальних речень з точки зору теорії мовленнєвих актів вже не раз здійснювався лінгвістами. Так, були проведені дослідження в області використання питальних висловлювань для передачі ілокутивних сил спонукування [3; 4; 5; 6], твердження

(констатації) і аргументації [7], пропозиції [8]. Проте, прагматичні особливості питальних речень фразеологізованою структури (ПРФС) у відомих нам дослідженнях не розглядалися.

Корпус питальних речень сучасної англійської мови включає не лише вільно модельовані утворення, але і речення, які характеризуються певним ступенем усталеності, які правомірно кваліфікувати як “синтаксичні фразеологізми”, “синтаксичні ідіоматизми”, речення фразеологізованої структури. Теорія “синтаксичної зв’язаності” знайшла віддзеркалення в роботах Н. Ю. Шведової [9], О. Есперсена [10]. ПРФС сучасної англійської мови представлені реченнями різного ступеня усталеності. Меншою мірою усталеності характеризуються незамкнуті ПРФС, які утворюються в сучасній англійській мові за обмеженою кількістю структурних моделей. Максимальним ступенем усталеності характеризують так звані замкнуті ПРФС – прислів’я, приказки, кліше. Мета даної статті полягає в дослідженні особливостей функціонування замкнутих ПРФС в контексті констативних мовленнєвих актів. Мовленнєвий акт констатації, (або твердження, репрезентативний) – це мовленнєвий акт, призначення якого полягає в розширенні інформаційного фонду, єдиного для мовця і адресата – загального фонду знань про світ [11:46].

Замкнуті ПРФС не допускають ніяких відхилень (або допускають мінімальні відхилення) від певного лексичного складу і структури. Такі одиниці зазвичай іменуються “кліше”, “формулами”, “шаблонами”, “застиглими конструкціями” [9:93]. Однозначність подібних конструкцій полегшує акт комунікації. Наприклад: *How do / should, would / I know? Who would have thought? What business is it of mine? What difference does it make? Who cares? What does it matter? What do I care? How crazy can you get? What’s the big idea? How dare you?* Характерною особливістю замкнутих ПРФС є відносна простота конструкції, оскільки відомо, що ступінь стереотипності (відтворюваності) мовних одиниць знаходиться в зворотній залежності від ступеня їх складності.

Замкнуті ПРФС, *How do / should, would / I know? Who would have thought?* виражають заперечні твердження. Наприклад: “*Did he recognize you?*” - *Father Rivas asked.* – “How would I know?” [18] → I don’t know. Порівн. укр.: *Звідки я знаю?* Рос.: *Откуда я знаю?*

Замкнуті ПРФС *What business is it of mine? What difference does it make? Who cares? What does it matter? What do I care?* використовуються як розмовні формули для вираження байдужості. Наприклад: “*You drink your coffee without sugar or milk*” – *David said.* “What difference does that

make”? – *his father said* [19].

Негативні емоції (гнів, роздратування, обурення, подив) виражають замкнуті ПРФС *How dare you? How crazy can you get? What’s the /big/ idea?* Див. словникові тлумачення: *How crazy /etc/ can you get? – you are being completely crazy; is there any limit to how crazily you behave? adj: crazy, stupid, selfish, pompous etc.* Наприклад: “*Here’s man had his dog’s teeth crowned with gold*”. – “*Really, how crazy can you get*”? [14:291]. Див. також: *What’s the /big/ idea? – Why did you do that? / usually said in anger* [15]. Наприклад: “*I heard you are spreading false rumors about me. What’s the big idea?*” [16].

Деякі замкнуті ПРФС можуть вживатися не лише як самостійні речення (приклад 1), але й входити до складу простих поширених або складних речень як фразеологізована основа (приклади 2, 3): 1. “*He won’t come*”. – “*Who cares?*” 2. “*Who cares whether they come or not?*” [14]. 3. *Who cares how it ends?* [14].

Процес утворення замкнутих ПРФС триває постійно: виникаючи спочатку в індивідуальній мові, ці структури потім стають надбанням усього мовного колективу; первинний питальний зміст речення поступово стирається, і за ним закріплюється значення емоційного повідомлення, яке надалі стає єдиним. У процесі розвитку мови все більша кількість замкнутих ПРФС переходить з розряду створюваних самим мовцем, до розряду відтворюваних, вживаних в готовій формі. Висловлювання такого роду стають, по суті справи, ідіомами, буквальне значення яких повністю втрачене.

Вивчення замкнутих ПРФС особливо важливе з точки зору методики навчання мовам в плані усного мовлення, тому що не володіючи адекватним набором шаблонних речень, навчаний не може ефективно виступати в комунікативній ролі мовця в побутовому або виробничому діалозі.

У розмовній мові в контексті констативного мовленнєвого акту може функціонувати і інший тип замкнутих ПРФС – прислів’я і приказки. У них поєднані інформативні і експресивно-оцінні компоненти значення, що дозволяє їм реалізувати не лише функцію номінації, але і функцію впливу на адресата.

Поняття приказки в сучасній фольклористиці є невизначеним, воно включає різні структурно-семантичні типи усталених сполучень слів. В англійській і американській лінгвістичній літературі також не проводиться чітке розмежування між прислів’ям і приказкою. Наводимо приклади

приказок: *Do you see any green in my eyes?* (Невже я здаюся таким легковірним, недосвідченим?) *Can/Will/ a duck swim?* (Невже ти сумніваєшся?, або: не став безглуздох питань). *Does your mother know you are out?* (У тебе молоко на губах не обсохло) [12:241]. У діалогічному мовленні приказки, як правило, використовуються в репліці-реакції. Порівн., наприклад, словникове тлумачення приказки *Can /will/ a duck swim?* – *said in answer to a question which the speaker thinks is foolish or unnecessary because, from his point of view, it allows only the answer “yes”*. Наприклад: “*Can I fill your glass again*”? – “*Can a duck swim?*” [14:90].

Прислів'я, під якими зазвичай розуміють афористично стислі висловлювання з повчальним смислом в ритмічно організованій формі також функціонують в умовах констативного мовленнєвого акту. Прислів'я переслідують дидактичну мету (повчати, застерігати і тому подібне) і можуть уживатися як самостійні речення або як частини складних речень. Наприклад: *What can you expect from a hog but a grunt?* (Що можна чекати від свині, окрім хрюкання?). *What does the moon care if the dogs bark at her?* (Собака гавкає, вітер носить). *When Adam delved and Eve span who was then a / the / gentleman?* (Коли Адам орав і пряла Єва, де родовідне стояло дерево?) *Can the leopard change his spots?* (Хіба може леопард змінити свою плямисту шкуру?, тобто чи може людина змінити свою природу?) [12:268].

Існують, проте, варіанти деяких прислів'їв у формі розповідних речень, що підтверджує конотативний характер цих фразеологізмів. Наприклад, прислів'я *What does the moon care if the dogs bark at her?* має варіант *The moon does not heed the barking of dogs*, а прислів'я *Can the leopard change his spots?* – *The leopard can not change his spots*.

Загальновідомо, що джерелом виникнення багатьох прислів'їв і приказок послужили біблійські легенди, міфи, історичні події, літературні твори, фольклор, традиції, що стали з тієї або іншої причини відомими і т. д., які вимагають фонових знань для їх розшифрування.

Найважливішим джерелом фразеологізмів є Біблія. Впродовж століть вона була найбільш читаною і цитованою в Англії книгою; не лише окремі слова, але й цілі ідіоматичні вирази увійшли до англійської мови з її сторінок. Біблеїзмом є приказка *Am I my brother's keeper?* Див. словникове тлумачення: *the affairs of other people are not my responsibility. From the Bible / said by Cain after he killed his brother Abel/: And the Lord said unto Cain, “Where is thy brother Abel?” And he said, “I know not: am I my brother's keeper”?* [17:40] → *I am not my brother's keeper* (Порівн. укр.: Я не пастир

братові моєму).

Виникнення деяких прислів'їв пов'язано з історичними подіями, наприклад: *When Adam delved and Ewe span who was then the gentleman?* – *Коли Адам орав і прjala Єва, де родовідне стояло дерево?* (одне з гасел селянської війни 1381, яке приписують сподвижнику Уота Тайлера ченцеві Джону Боллу). У сучасній мові говориться іронічно людині, яка хизується своїм родоводом [13:369].

Джерелом виникнення багатьох прислів'їв і приказок є також літературні твори. Однак у дуже багатьох фразеологізмів встановлення автора взагалі неможливо, так як вони є народною творчістю. У відношенні деяких фразеологізмів встановлено лише, хто перший ввів їх у літературу. Введення того чи іншого фразеологізму в літературу не завжди означає створення його, так як автор міг використати вираз, поширений в його епоху. Наприклад, фразеологізм *Who shall decide when doctors disagree?* – *Що ж робити простому смертному, коли думки авторитетів розходяться?* – вперше зустрічається у творі Олександра Попа "Есе про мораль" [12:46]. А приказка *What will Mrs.Grundy say?* – *Що скаже місіс Гранді, тобто що скажуть люди?*, вживається, в комедії Томаса Мортон "Speed the plough" де Місіс Гранді – втілення ходячою моралі. Ця приказка фактично є констатацією: *Не можна нехтувати громадською думкою* [12:46].

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, можна сказати, що замкнуті ПРФС – це прислів'я і приказки, породжені потребою у виразних засобах для вербального вираження почуттів, емоційних оцінок, способів емоційного впливу, яскравих і влучних характеристик людини, предметів, явищ. Прислів'я та приказки є потужним засобом компресії інформації, яка можлива завдяки ємності фразеологічного значення. Будучи своєрідною компресією суспільного досвіду, прислів'я та приказки особливо ефективні там, де важко знайти точні визначення. У таких випадках короткий фразеологізм часто може набагато краще охарактеризувати людину та її вчинки, або які-небудь події, явища, ніж довгий розпливчастий опис.

Усталеність прагматичних характеристик ПРФС знаходиться в прямо пропорційній залежності від особливостей структурної організації цих речень, ступеня їх усталеності. Замкнуті ПРФС характеризуються максимальною усталеністю прагматичних характеристик: їм властива закріпленість актомовленнєвих контекстів функціонування, вони характеризуються постійною іллокутивною силою (повідомлення,

переконання) і відносною незалежністю від контекстуальних умов. Стереотипність, регулярна повторюваність і однозначність таких речень забезпечує їх правильне розуміння. Таким чином, адекватна інтерпретація замкнених ПРФС повністю базується на мовній компетенції адресата.

Проведений аналіз замкнених ПРФС, представлених у цьому дослідженні, переконує в тому, що ці речення займають важливе місце в мовній практиці англійської мови. Практичне оволодіння ними як мовними формулами повідомлення, переконання, вираження емоцій є одним з необхідних завдань вивчення і викладання англійської мови.

Перспективність подальшого дослідження ПРФС бачиться у вивченні їх дискурсивних характеристик, в поглибленому дослідженні проблеми співвідношення структурної організації речення і його прагматичних особливостей. Безперечний лінгвістичний інтерес може представити також вивчення структури, семантики і прагматики ПРФС в діахронному і контрастивному плані.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Austin J. L. How to Do Things with Words* / J. L. Austin – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1962. – 166 p.
2. *Searl J. R. Speech Acts* / J. R. Searl – London : Cambridge University Press, 1969. – 171 p.
3. *Вежбицка А. Речевые акты* / Анна Вежбицка // Новое в заруб. лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – С. 251–275.
4. *Серль Дж. Р. Что такое речевой акт?* / Дж. Р. Серль // Новое в заруб. лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 151–169.
5. *Davison A. Indirect Speech Acts and What to Do with them* / A. Davison // *Syntax and Semantics*. – N. Y. : Acad. Press, 1975. – Vol. 3. – P. 143–185.
6. *Green G. M. How to Get People to Do Things with Words. The Whimperative Questions* / G. M. Green // *Syntax and Semantics*. – N.Y. : Acad. Press, 1975. – Vol. 3 : *Speech Acts*. – P. 107–141.
7. *Walton D. N. Topical Relevance in Argumentation* / D. N. Walton. – Amsterdam : Benjamins, 1982. – 81 p.
8. *Никифорова Р. В. Коммуникативно-семантическая группа высказываний, реализующих интенцию “предлагания”* / Р. В. Никифорова – К., 1987. – 202 с.
9. *Шведова Н. Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в структуре русской разговорной речи* / Н. Ю. Шведова // *Вопросы языкознания*. – 1958. – № 2. – С. 92–100.
10. *Есперсен О. Философия грамматики* / О. Есперсен – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
11. *Падучева Е. В. Актуализация предложения в составе речевого акта* / Е. В. Падучева // *Формальное представления лингвистической информации*. – Новосибирск, 1982. – С. 38–63.
12. *Кунин А. В. Фразеология современного английского языка* / А. В. Кунин. – М. : Изд-во Международные отношения, 1972. – 287 с.

ДОВІДНИКИ

13. *Англо-русский фразеологический словарь* / А. В. Кунин. – М. : Советская энциклопедия, 1962. – 683 с.
14. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* / A. P. Cowie, R. Mackin. – Oxford University Press, 1984. – V. 2. – 685 p.
15. *American Idioms Dictionary* / R. A. Spears. – Lincolnwood, USA, 1988. – 363 p.
16. *A Dictionary of American Idioms*. – N.Y. : Barron's, 1987. – 397 p.
17. *English Idioms* / W. Freeman. – London, Sydney, 1975. – 215 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. *Green G. The Honorary Consul* / Grahan Green. – Great Britain : Penguin Books Ltd, 1983. – 268 p.
19. *Hunter E. Far from the Sea* / E. Hunter. – N.Y. : Stein and Publishers, 1986. – 248 p.